

forsyne hele hovedstaden i flere hundrede år. Nogle kapitler handler om flygtninge som f.eks. Herrnhutterne og jøderne eller om fremmedarbejdere som børsterne ved jernbanebygningen, polske landarbejdere eller nu i de sidste år italienere og tyrkere. Til sidst præsenteres også dronningerækken, bortset fra Erik Ejegod var alle konger gift med »indvandrere«.

Bent Østergaard formidler sit stof i en let og fortællende stil, frisket op med mange anekdoter og citater fra et stort kildemateriale. Fagligheden er bestemt tilgodeset, og bag i bogen findes til hvert kapitel en kort kommenteret litteraturliste.

Kapitlerne er rigt og illustrativt forsynet med relevant billedmateriale. Det er en fornøjelse at arbejde med denne – nu efterhånden sjældne dyrt gennemførte – udgave. Støtte fra ikke mindre end 17 fonds og institutioner har muliggjort dette kostbare og smukke lay out.

Gerda Bonderup

Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller. (Nationalmuseets Forlag, 1983). Ill. 209 s., 200 kr.

Festskriftet er udgivet i anledning af Elna Møllers afgang fra redaktionen af Danmarks Kirker efter 40 års virksomhed, fra 1944 til 1984. Elna Møller har været med fra starten af dette værks udgivelse, som i dag andrager mere end 10.000 sider. Hun tiltrådte arbejdet på Nationalmuseet efter afsluttet arkitektuddannelse. Hendes første store opgave var beskrivelsen af Roskilde Domkirke, siden fulgte beskrivelsen af de sønderjyske kirker, og et af de sidste, større arbejder var monografien om Ribe Domkirke. Endvidere har hun i årenes løb udsendt publikationer med væsentlige bidrag til den middelal-

derlige arkæologi og arkitekturhistorie. Alt i alt en imponerende arbejdsmæssig og forskningsmæssig indsats, som nok fortjener et festskrift.

Bogen indeholder indlæg af redaktørerne for Danmarks Kirker og er – festskriftstraditionen tro – en præsentation af vidt forskellige emneområder og tilgangsvinkler fra det store arbejdsområde. I forordet præsenteres målsætningen som et forsøg på »at sammenfatte emner, der hver på sin vis fortæller om de skiftende forudsætninger og funktioner, der skabte kirkekunsten«. Denne målsætning er fulgt med mere og mindre stringens, og nogle af indlæggene forekommer ret snævert fokuserede.

Læseværdig er »Tidlige vestsjællandske og lolland-falsterske vesttårne« af Hans Stiesdahl. Her behandles problemer omkring udformning og funktion af tidligt romanske vestanlæg. Artiklen bidrager ikke blot til en forståelse af periodens eget tårnbyggeri, men til forståelse af denne arkitekturfors betydningsindhold i det hele taget.

I »Skriftemål og skriftestol« af Erik Skov gives en kirkehistorisk indføring i skriftemålets skiftende karakter og indhold efter reformationen og den virkning, det har afsat på kirkegang og -inventar.

I »Lektorieprædikestole i Østdanmark« behandler Marie-Louise Jørgensen et ligeledes interessant afsnit af kirkehistorien, nemlig forholdene omkring prædikevirksomheden før og efter reformationen og dens fysiske rammer i kirkerummet. I de omtalte arbejder belyses liv og indhold i Danmarks kirker med autoritet og på baggrund af et stort materiale.

»På sporet af den jyske fod« af Marianne Nielsen og Niels Jørgen Poulsen er et forsøg på at indkredse måleenheden for Ribe Domkirke. Med udgangs-

punkt i Elna Møllers arkæologiske undersøgelser af kirken gør de op med hidtidige opfattelser og giver et bud på en »lokal« måleenhed samt ansatser til en tolkning af talmystikken i kirkens indbyrdes relationer.

Til afrunding af dette spekter af kirkekunst afsluttes skriftet med en godbid, »Musikken i Danmarks kirker« af Ole Olesen.

Jeg skal sluttelig ikke undlade at gøre opmærksom på, at bogen er gennemillustreret med tegninger, plancher og fine sort-hvide fotografier, helt i tråd med udstyret for Danmarks Kirker, og at den er forsynet med grundige og fyldige referencer.

Wivan Munk-Jørgensen

- J. Gram-Andersen (red.): *Den sjællandske øgruppes landmilitære domiciler*. Bind I-II. (Østre Landsdelskommando, Ringsted, 1980-82). 330 s. og 290 s.

I 1975-76 udsendte Vestre Landsdelskommando et 3-binds værk om de jysk-fynske styrkers domiciler (d.v.s. lokaliteter, der på et givet tidspunkt har haft tilknytning til en landmilitær enhed). Denne indsats satte gang i Østre Landsdelskommandos bestræbelser for at foretage en tilsvarende indsamling, bearbejdelse og udgivelse af materiale vedrørende de militære domiciler på den sjællandske øgruppe og Bornholm. Ideen var på denne måde at skabe en landsdækkende »militærhistorisk Trap Danmark«.

Opgaven er stor. Der regnes med, at ikke færre end 130 domiciler bør medtages i Østre Landsdelskommandos beskrivelse, der er planlagt til at skulle omfatte 8 bind plus et specielt Bornholmsbind. Der foreligger indtil nu 2 bind, og disse afspejler til fulde redaktionens problemer med at opnå en klar

disposition for det omfattende arbejde. For ikke at skyde publiceringen ud i en uvis fremtid har man valgt at lade indholdet af de enkelte bind afhænge af hvilke manuskripter, der er kommet i hus. En overordnet alfabetisk eller geografisk inddeling er dermed fra starten opgivet, hvilket er forståeligt, men beklageligt, og man må håbe, at det planlagte register- og oversigtsbind til sin tid vil kunne binde værkets mange dele sammen på en for brugeren acceptabel måde.

Bind I indledes med en fyldig redegørelse af redaktøren, kaptajn J. Gram-Andersen, for værkets tilblivelse, hvorefter der via et par korte historiske rids over den sjællandske øgruppes militære betydning og Østre Landsdelskommandos oprindelse tages fat på domicilbeskrivelserne. De 2 bind omfatter ca. 30 lokaliteter og dækker først og fremmest København og Nordsjælland, men der er mange huller, som de efterfølgende bind må fylde ud. De enkelte bidrag, der hovedsagelig er forfattet af officerer, spænder fra nogle få sider op til ganske store artikler (f.eks. om Frederiksborg Slot og Livgardens Kaserne i bd. I, Amager Fæled og Sandholmlejen i bd. II); men fælles for bidragene – store som små – er, at de giver særdeles mange og kontante informationer. Dette skyldes ikke mindst, at redaktionen har fastlagt en klar disposition for den enkelte domicilbeskrivelse – og håndhævet den! I denne disposition er der navnlig grund til at hæfte sig ved de væsentlige afsnit om bygningshistorie og anvendelse (indkvarterede enheder). Også det særdeles fyldige illustrationsmateriale (kort, stik, tegninger og fotografier), der ledsager de enkelte bidrag, er værdifuldt, om end præsentationen af det ofte virker noget uigenemtænkt.

De mange bidrags kvalitet er svin-